

ÚT A SZABADSÁGHOZ*

(Az Ukrán Kultúra szvidniki Múzeuma — Szlovák Pedagógiai Kiadó prešovi „Ukrán Irodalom” osztálya. Tudományos gyűjteménysorozat 2. köt. 1966. 472 o.)

A cikkgyűjteménynek az előszóban megjelölt célja: objektív képet adni Csehszlovákia ukrán lakosságának a második világháború alatti antifasiszta harcáról. A könyv a demokratikus haladó erők fasizmus feletti győzelmének 20. évfordulója alkalmából látott napvilágot; emlékeztet a fasizmus szörnyű büntetteire, marxista történelmi elemzést ad a második világháború okairól, eseményeiről, a háború elleni összefogásra szólít fel minden békeszerető embert.

Szerkezetileg a könyv négy fejezetre oszlik. Az egyes fejezetek tartalma: elemző cikk az adott kérdésről, majd nemzeti felszabadító mozgalom egykori résztvevőinek megszólaltatása, végül a dokumentumok közzélése mintegy az előző pontokban elmondottak igazolása és szemléltetése képpen. Az analízis alapját levéltárak eredeti anyagai szolgáltatják; a memoáriróladalom képviselői pedig a harcokban töltötték be jelentős szerepet, többségükben ma is dolgoznak a csehszlovák hadseregben vagy az államapparátus más területein. A historiográfiában eddig csak gyér számban születtek tanulmányok a szlovákiai ukránok tevékenységéről, hozzájárulásukról a fasizmus legyőzéséhez. A szerkesztői kollektíva abban a reményben indította útnak ezt a cikkgyűjteményt, hogy a benne közölt tanulmá-

nyok további, hosszabb lélegzetű elemzések publikálásához fognak vezetni.

A könyv I. fejezete azokat a kérdéseket vizsgálja, amelyek Kelet-Szlovákia ukrán (ruszin) nyelvű lakosságának a nemzeti felszabadító mozgalomban való részvételével függnek össze. Arra igyekeznek választ adni: milyen tendenciák érvényesültek a mozgalomban, milyen okok váltották ki az ukránok aktivitását. Felidézi a müncheni diktátum előtti és utáni gazdasági, politikai, szociális és nemzetiségi viszonyokat Csehszlovákia területén általában, de különös tekintettel Kelet-Szlovákia területére; az egyes tényezők közötti összefüggést, azok kölcsönhatását kutatja. A különböző kérdéseket több aspektusból szemléli, és más-más vonatkozásait emeli ki. Az első cikk szerzői (*Sztepan Pazsur* és *Vaszil Gorkovics*) megállapítják, hogy a mozgalom egyes szakaszainak sajátos vonásai voltak Kelet-Szlovákiaiában, amelyek megkülönböztették más szlovák területek harcának, mozgalmának azonos szakaszaitól. Ennek okát az ukránlakta területek speciális helyzetében látják, amelyet a következőkkel magyaráznak: a háborús konjunktúra folytán beálló általános gazdasági fellendülés nem érintette Kelet-Szlovákiát — sem München előtt, sem pedig utána.

Míg Szlovákia gazdaságának egyes ágaiban bizonyos felfelé ívelés volt tapasztalható, Keleten ez a fejlődés nem következett be: továbbra is haldoklott az ipar, igen alacsony színvonalon állt a mezőgazdasági termelés, ugyanolyan

* Visszaemlékezések és dokumentumok gyűjteménye Csehszlovákia ukrán lakosságának a fasizmus elleni nemzeti felszabadító harcáról az 1939–1945-ös években.

elmaradottság jellemezte Kelet-Szlovákiát, mint a müncheni egyezmény előtti Csehszlovák Köztársaság idején. Ilyen körülmények között a tömegek forradalmi mozgalma a szlovák állam megalakulásának első éveiben az Első Köztársaság elleni osztályharc folytatása. A mozgalom szociális jellegű, iránya azonban már nem ugyanaz: most az új politikai rezsim, azaz a fasiszta szlovák állam ellen fordul.

Az 1938 végén, 1939 elején létrejött megállapodások értelmében, amelyeket fasiszta vagy erősen faszilárdó államok kötöttek, Kelet-Szlovákia legtermékenyebb földjeit Horthy-Magyarország kebelezte be: a megszállás Kelet-Szlovákia területének 20,9⁰/₀-át és lakosságának 29,8⁰/₀-át érintette. A lakosság életkörülményei azokon a részekben is rosszabbodtak, amelyek elkerülték a megszállást; korábban legalább az aratási szezonban munkához juthattak Kelet-Szlovákia északi részeinek földnélküli parasztjai és törpebirtokosai — most ettől a lehetőségtől is elesetek. Tekintve, hogy a Kelet-Szlovákiát Szlovákia többi vidékeivel összekötő egyetlen vasútvonal megszállt területen haladt keresztül, új vonal építésének kényszerre lépett fel. A vasútépítő munkálatok befejeztével ezen a vidéken meg is szűntek a munkaalkalmak. A közigazgatási egységek vezetőinek beszámolóiban nemcsak az állandó áruhiányról lehet olvasni, hanem a kisembereket nyomorgató éhínségről is. Jó egynehány Laborc-völgyi faluban a lakosság nagy része nem jut textilműhöz, lábbelihez, de még a legegyszerűbb létszükségleti cikkekhez sem, amelyeknek ára állandóan emelkedik.

1942—43-ban kisebb-nagyobb sztrájkokra került sor, béremelési követelésekkel. Sztrájkoltak Kerestvei falu kőfejtő munkásai, a vasút alkalmazottai és mások. A prešovi archívum anyagai is beszélnek a fokozódó munkanélkülségről, amely ellen a szlovák állam úgy igyekezett védekezni, hogy rendszeresen toborzott németországi munkatáborokban. Normális viszonyok között csak a német nemzetiségi kisebbség élt, amely régebbi privilégiumainak megtartásával és újabbak szervezésével sok vonatkozásban szembekerült nemcsak az ukrán, lengyel és magyar lakossággal, hanem az uralkodó nemzeté vált szlováksággal is.

1938 első felében a fasiszta Németor-

szág minden addiginál erősebben fenyegette a csehszlovák burzsoá köztársaságot. Akkoriban kezdtek hangosabban jelentkezni a szlovákok és ukránok részéről bizonyos, autonómia elnyerésére irányuló törekvések. Ezt a mozgalmat a dolgozók nem támogatták, minthogy nem nyújtott semmiféle megnyugtató perspektívát számukra, és nem adott választ legégetőbb gazdasági, szociális, politikai stb. kérdéseikre. Ellenkezőleg, viszonylag korán lelepleződtek a nacionalisták szándékai, akik a tömegeket akarták felhasználni saját önző céljai elérésére. A fasiszta szlovák rezsim népellenes politikája, a súlyos gazdasági helyzet és más belső és külső okok vezettek oda, hogy az ukrán lakosság aktív támogatója és résztvevője lett az ellenállási mozgalomnak. Ez az aktivitás egyre kellemetlenebbé válik a szlovák fasiszma számára, amely radikálisabbnál radikálisabb intézkedéseket léptet életbe, hogy leszerelje a vele szembenállók elégedetlenségét és engedtelenségét. Az iskolákban akadályozza az ukrán nyelvű oktatást, üldözi és kitoloncolja az ukrán tanítók egész sorát, iskolákat zárat be és más megtorló lépéseket tesz.

Mindennek hatásaként szervezetileg és méreteiben tovább szélesedik az antifasiszta mozgalom. A fasiszta presszió nyomán a politikai pártok gyakorlatilag megszűntek, semmiféle tevékenységet nem folytattak. Ez a megállapítás nem vonatkozik a mélyen illegálitásba vonult kommunista pártra. 1939-től kezdve egymás után alakulnak a párt egységei és központjai Kelet-Szlovákiában, főleg azokon a helyeken, ahol a párt erős volt 1939 előtt is (Humanné = Homonna, Bardejov = Bártfa stb. körzeteiben). A kommunisták kezdetben fő figyelmüket az illegális sajtótermékek, röpcédulák terjesztésére fordították, amelyekben leleplezték a fasiszma valódi arculatát és ideológiáját, harcra hívták ellene a lakosságot és a katonákat. A párt felvilágosító, agitációs és szervező munkát folytatott, tapasztalatokat gyűjtött a fegyveres harchoz. Ez a tevékenység később, 1943-tól kezdve vált gyümölcsözővé: 1943 második felében a KP már konkrét lépéseket tett partizánegységek szervezése irányában. A fasiszta kormány népellenes és faji törvényei a KP felé terelik az elégedetlenkedők növekvő táborát. Szoros harci szövetségek alakulnak kommunis-

ták és pártonkívüli, de haladó gondolkodású elemek között. A harc kibontakoztatásában jelentős szerepe volt a Vörös Hadsereg győzelmi sorozatának a keleti arcvonalon. A nácik hátszágában megkezdődtek a partizánakciók. A lakosság segítségével a KP bújtatta a szökött foglyokat és katonákat, akik azután a partizánok között hasznosították tapasztalataikat. Minthogy Kelet-Szlovákia távol esett minden közigazgatási és belügyi központtól, itt viszonylag biztonságban lehettek az ellenállás harcosai, akik többnyire fakitermelő telepeken mint favágók dolgoztak.

A hadseregben is erősen mutatkoztak a bomlás jelei. 1943 márciusában Bardejovba menekült Lud. Kukorelli, a légierők volt főhadnagya, aki előzőleg Nyugat-Szlovákiában a hadseregen belül szervezett ellenállási csoportokat. Letartóztatták, bebörtönözték, de sikerült megszöknie és eljutnia a partizánokhoz, akik nagy hasznát vették hadijártasságának és szervezési tapasztalatainak. 1943 augusztusában volt hadifoglyokból és illegális mozgalmárokból megalakult egy ütőképes egység, a „Csapajev I. géppisztolyos partizánecsopot”, utána más helyeken is gombamódra nőttek ki az aktív ellenállás osztagai. A szlovák klerikálfasiszta rezsim, felismerve a fenyegető állapotokat, két, állig felfegyverzett divíziót irányított a veszélyeztetett területre. A kormány kényszersorozással is próbálkozott, de ez a kísérlete sem törte meg a mozgalmat. Az egyenruhába kényszerített szlovák és ukrán harcosok a hadseregen belülről támogatták a partizánokat, fegyverhez, lőszerhez és egyéb katonai felszereléshez juttatták őket.

1944 nyarán egész Kelet-Szlovákiában kedvezően alakultak egy nagy össznépi felkelés feltételei. Augusztus 4-én a partizánok küldötte Moszkvába indult, hogy a szovjet katonai vezetéssel megbeszélje az együttműködés módozatait. A szovjet fegyveres erők ekkor már a Kárpátokhoz közeledtek. A visszavonuló nácik hadműveleti területté nyilvánították egész Kelet-Szlovákiát, ahová nagy erőket vontak össze. A szlovák hadsereg egységeinek vezetését német tiszték veszik át. A német, szlovák és magyar karhatalmi szervek nagy figyelmet szentelnek a partizánmozgalomnak, de felszámolására irányuló törekvésük meddő kísérlet marad. A partizánok sikeres tevékenysége egyre szélesebb kö-

rökben gyűrűzik. A hátráló németeket és szövetségeseiket állandó rajtaütésekkel zaklatják, tetemes veszteségeket okozva nekik, majd csatlakoznak a Vörös Hadsereg támadó egységeihez, és azzal karöltve üzik ki őket, és felszabadítják Kelet-Szlovákiát egészen Prešovig (Eperjes).

A II. fejezet a kárpátaljai ukránoknak a Szovjetunió területén megalakuló és harcoló csehszlovák hadseregben való részvételéről szól. Leszögezi, hogy a fasizmus legyőzése óta eltelt húsz év alatt sok szovjet és csehszlovák tanulmány emlékezett meg a két nép kitartó, hősi harcáról a fasizmus ellen. Főleg az utóbbi évek történeti munkáiban egy sor olyan kérdés is szerepel, amelyeket korábban, a személyi kultusz idején még csak érinteni sem lehetett. Ez a fejezet is hangsúlyozottan foglalkozik a burzsoá Csehszlovák Köztársaság kapitulációja előtti és utáni viszonyok elemzésével.

München az ukránok számára is tragédia volt. Még Kárpátalja megszállása előtt az ottani KP felhívást intézett a dolgozókhöz „Védjük meg szülőföldünket!” címmel. E felhívásban vázolta a megszállás előrelátható következményeit: „Mi várhat ránk a horthysta Magyarország uralma alatt? Nemzeti halál, középkori rabszolgaság; elveszítjük szabadságunkat a magyar grófok rabjai leszünk, akik kényszermunkára, koncentrációs táborokba hajtának, és bitóra küldenek; éhhalál vár ránk, mert nem lesz munkaalkalom; a grófok elveszik a parasztok földjét, és tízszer akkora terheket rónak ránk, mint a mosztaniak...” Sajnos, ez a prófécia valóra vált. A megszálló magyar fasiszta hadsereg és szövetségesei 1939–44 között megölték, halálra kínoztak 10 805 ukránt. Féktelen terror, önkény, brutalitás — az „új rend” iránti engedelmességre szoktatás szinte egyedüli eszközei. A fizikai megsemmisítés veszélye elől ezrével menekült a csehszlovák lakosság, köztük az ukránok is, a szovjet határonkon túlra, a „Nagy Föld”-re. Másfelé menekülésre nem is gondoltak, hiszen a Szovjetuniót tartották a világ legigazságosabb államának, amelyben nincs nemzetiségi elnyomás, és minden nép egyenlő jogokat élvez. A szovjet emberekben testvéreiket, segítőtjeiket, leendő harcostársaikat látták. A kárpátaljai és eperjesi ukránok az alakuló, szerveződő csehszlovák hadsereghez csatlakoz-

tak, és nem a szovjet hadsereghez. Ennek megértéséhez is az adott helyzet nyújthatja a kulcsot. Az alapvető feladat a faszizmus szétverése volt; a nemzeti érdekek egybeesése elmélyítette a harcostársak barátságát, a nemzetiségi hovatartozás problémája jelentéktelenné vált a közös harcban; erősen kifejlődött az internacionalizmus érzése. A szovjet állam és a londoni emigráns csehszlovák kormány közötti, 1941. július 18-án aláírt megállapodás értelmében a Szovjetunió területén csehszlovák állampolgárokból kezdett megalakulni az első csehszlovák harci egység.

A magyar megszállás első éveiben a Szovjetunióba menekülő ruszinokat a szovjet hatóságok illegális határátlépés miatt elítélték, és munkatáborokba irányították, ahol a személyi kultusz időszakában Berija önkénye uralkodott. Akik minden reményüket a Szovjetunióba vetették, és tárt kebellet siettek az idősebb testvérhez — büntetőtáborokban találták magukat, szinte a legelvetemültebb gonosztevőkkel azonos elbánásban részesültek. (Csak 1942 végén kaptak amnesztiát: ekkor 2700 ukrán a büntetőtáborokból egyenesen a hadseregbe jelentkezett.) A ruszinoknak ebből a tragédiájából a csehszlovák burzsoázia igyekezett politikai tőkét kovácsolni — a háború utáni évekre szóló terveihez.

1918-ban Masaryk, a második világháború idején Beneš orientálódott terveit megvalósítása érdekében az „amerikás” ukránok felé. Vezetőik jóvoltából az amerikai ukránok politikai platformja — ha egyáltalán lehet ilyenről beszélni — meglehetősen ködös, ceppfolyós volt, gyakorlatilag csak arra szolgálhatott, hogy még jobban megzavarja az „ukránmentő” jelszavaktól amúgy is elszédített szlovákiai ukránok fejét. A politikai, nemzetközi és egyéb természetű kérdések helyes megmagyarázását a csehszlovák egységek világosan látó kommisszárai és tisztjei vállalták magukra. Ők igyekeztek előszóval és a sajtó eszközeivel megértetni a katonákkal az igazi hazafiság eszméjét, a faszizmus elleni nemzetközi összefogás szükségességét.

A közös harc során újjáéledt a szlávok testvériségének, összetartozásának tudata — egymás kölcsönös támogatása, a harci közösség és az egyenjogúság jegyében. 1943-ban a szláv szövetségnek ezt az oldalát hangsúlyozta Kl. Gott-

wald is. Ilyen szellemben folyt a politikai felvilágosító munka. Ezt a célt szolgálta 1943-ban a Husz-emlékünnepe, amely a szlávok testvériségének nagy demonstrációjává nőtt. Az ilyen irányú nevelőmunka eredményezte, hogy a Szovjetunió területén harcoló csehszlovák hadsereg ruszin katonái sorsukat az új demokratikus Csehszlovákia sorsához kötötték, amelyért vállalták a harcot. Rövid ideig tartó, gyorsított ütemű harci kiképzés után felkészültek az ellenséggel való közvetlen fegyveres találkozássra, és a hősiesség csodáit művelték. Erről tanúskodnak a katonai egységek krónikái, az archívumok adatai és az egykori fegyvertársak megemlékezései. A megállás nélküli küzdelem során tapasztalták a ruszinok, hogy a szovjet katonák mások, különbek azoknál, akikkel a büntetőtáborokban volt dolguk. Ez a felismerés alapozta meg barátságukat és eredményes együttműködésüket. Az ukránok ott voltak a legvéresebb összecsapásokban, részt vettek Kijev felszabadításában: a Bila Cerkva megszerzéséért folytatott ütközetek során elesett az ukrán brigád személyi állományának 35%-a, a duklai térségben 80 napon át tartó hadműveletek alatt 6770 csehszlovák katona és tiszt került a veszteséglistára. Jelentős szerepük volt szülőföldjük, Kelet-Szlovákia felszabadításában és egész Csehszlovákia megtisztításában a náciaktól. A háború befejezése után segítették a lakosságot az új, népi állam megteremtésében.

A III. fejezet azokról a prešovi ukránokról szól, akik a Vörös Hadsereg soraiban küzdöttek végig a háborút. Fejtegeti az ukrán lakosság forradalmasodásának fejlődését, a „russzofil” eszmék mély gyökereit, amelyeknek szemléletes mutatója az a tény, hogy a szlovák katonai vezetés a keleti arcvonalra vezényelt 50 689 katonájából 35 623 főt volt kénytelen visszavonni „megbízhatatlanság” miatt. A könyv IV. (záró) fejezete Prešov és vidéke felszabadítását írja le. Ecseteli a háborús károkat, a náci borzalmas pusztításait és az ukránok szerepét a konszolidáció folyamataiban, a háború befejezésével előállott új helyzet új feladatainak megoldásában. Leteszi a voksot a Prešov-i Ukráni Nemzeti Tanács mellett, kiemelve annak harcos, forradalmi jellegét.

A gyűjtemény cikkei, amint erről

már szóltunk, elsősorban a szlovákiai ukránok hősi erőfeszítéseit, antifasiszta harcát mutatják be. Ezt a küzdelmet nem valami permanens diadalmenetként és csak pozitívumokból álló folyamatként ábrázolják, hanem megmutatják a mozgalom árnyoldalait is, a vesz-

teségeket, vereségeket, véres áldozatokat. Végső kicsengése büszke állásfoglalás a ruszinok mellett, akik a megpróbáltatások idején mertek és tudtak harcolni a szabadságért — a végső győzelemig.

Sonkoly Pál